

Monika Kotowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-7757-020X

monika-kotowska@o2.pl

Seniorzy jako osoby zagrożone wykluczeniem społecznym na przykładzie małych miast. Wybrane problemy prawne, kryminologiczne i wiktymologiczne

Wstęp

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że największym zagrożeniem dla spójności społecznej jest dyskryminacja ze względu na płeć, rasę i wiek¹. Jak zauważają Olga Sitarz i Anna Jaworska-Wieloch², z wymienionych trzech kryteriów dyskryminacji najbardziej zaniedbanym naukowo i legislacyjnie jest problem dyskryminacji ze względu na wiek, mimo że dotyczy on coraz większej części społeczeństwa.

Nie ma oczywiście jednej powszechnie przyjętej i uznanej periodyzacji okresu starości³. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) jako granicę starości przyjmuje wiek 65 lat. Ponadto w procesie starzenia doktryna wyróżnia pewne fazy starości: wiek podeszły (65–75 lat), wiek starczy (75–90 lat) i wiek sędziwy (powyżej 90 lat)⁴. Starość często jest utożsamiana z momentem przejścia na emeryturę, co obecnie najczęściej następuje pomiędzy 60 a 65 rokiem życia⁵.

¹ M. Halicka, *Ludzie starzy jako ofiary przemocy*, [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się – przeciwdziałanie barierom*, Łódź 2014, s. 86; P. Sztompka, *Przestrzeń życia codziennego*, [w:] M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Warszawa 2009, s. 59.

² O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, *Wiktymologiczne i prawnokarne aspekty przemocy wobec osób starszych*, „Archiwum Kryminologii” 2019, t. XLI, nr 2, s. 206.

³ Szerzej na temat klasyfikacji starości: A. Nowicka, *Starość jako faza życia człowieka*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Kraków 2010, s. 18–19.

⁴ O. Czerniawska, *Starość wczoraj, dziś i jutro*, [w:] W. Wnuk (red.) *Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse, nadzieje, potrzeby*, Wrocław 2002, s. 11.

⁵ Zob. P. Białobrzewska, *Przemoc wobec osób starszych – skala zjawiska*, [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, Toruń 2013, s. 137.

W opracowaniu za kryterium początku wieku senioralnego przyjęto 65 rok życia⁶.

Warto podkreślić, że starsi ludzie nie stanowią jednolitej grupy ze względu na swoją sprawność fizyczną, psychiczną czy stan zdrowia i sytuację społeczną, jednak mając na uwadze indywidualizm procesów starzenia się jednostek i związanych z tym odmiennych umiejętności, warunków życia oraz potrzeb, można wskazać na pewne wspólne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu starzejących się organizmów⁷. Dotyczą one w szczególności spadku wydolności organizmu, utraty mobilności, osłabienia sił immunobiologicznych i różnych zmian chorobowych, ograniczenia zdolności przystosowywania się do zmian, samotności, korzystania z pomocy innych, a także funkcjonowania na marginesie życia społecznego⁸. Biorąc je pod uwagę, można ocenić, że problemy, z którymi spotykają się ludzie w „jesieni życia”, w tym zagrożenie dyskryminacją ze względu na swój wiek, jest poważne. Znacznym problemem jest również szereg społecznych stereotypów i uprzedzeń wobec osób starszych, które bywają krzywdzące dla tej grupy wiekowej⁹. Tak więc przed ludźmi starszymi rysuje się szereg kwestii natury zdrowotnej, kulturowej, psychologicznej i socjologicznej, z którymi muszą się mierzyć.

Ustawodawca nałożył na organy administracji publicznej, państwowe jednostki organizacyjne oraz inne organizacje zaangażowane w kształtowanie sytuacji osób starszych obowiązek monitorowania sytuacji osób starszych w Polsce¹⁰. Efektem monitorowania jest corocznie przygotowywana przez Radę Ministrów informacja o sytuacji osób starszych w Polsce¹¹. Z perspektywy naukowej seniorzy to grupa trudna do prowadzenia badań. Większość z nich nie pracuje, w związku z czym przebywa głównie w domu. Wraz z wiekiem ludzie też częściej chorują, wymagają hospitalizacji, robią się mniej samodzielni. Stają się mniej widoczni w przestrzeni publicznej, a jeśli w niej przebywają, czują się mniej bezpieczni niż osoby młodsze.

Autorka za zadanie wyznaczyła sobie określenie, z jakimi problemami borykają się ludzie starsi i które z nich wiążą się z zagrożeniem dyskryminacją tej grupy wiekowej. W literaturze podkreśla się, że jakość i satysfakcja

⁶ Tak też: K. Wiśniewska-Roszkowska, *Gerontologia dla pracowników socjalnych*, Warszawa 1982, s. 10.

⁷ P. Stępiak, *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa 2017, s. 22.

⁸ J. Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa 1973, s. 38.

⁹ Szerzej: W. Kołodziej, *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości*, [w:] A. Nowicka (red.), op. cit., s. 55–72.

¹⁰ Szerzej: art. 5 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. poz. 1705) oraz rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 września 2016 r. w sprawie trybu przygotowania informacji o sytuacji osób starszych (Dz.U. z 2016 r., poz. 1530).

¹¹ Ostatni taki dokument na dzień 26 listopada 2024 r. to *Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2022 r.*, Warszawa 2023, ss. 324, wydana przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej.

z życia osób starszych zależą m.in. od miejsca ich zamieszkania¹². Uznano, że największe problemy z perspektywy seniora może generować specyfika małego miasta. Na terenie wsi istnieje większa kontrola społeczna, która może powodować, że problemy ludzi starszych będą zauważane, a brak anonimowości może uczulać mieszkańców na los konkretnych osób – niedołączonych czy wykluczonych ze względu na podeszły wiek. W takiej sytuacji łatwiej o wsparcie rodzinne, sąsiedzkie czy instytucjonalne. Z kolei aglomeracja miejska daje starszym ludziom szerszą możliwość funkcjonowania społecznego chociażby poprzez lepszą infrastrukturę, dostosowaną do osób niepełnosprawnych oraz większą liczbę inicjatyw społecznych, organizacji pozarządowych¹³ oraz miejsc, gdzie seniorzy mogą się spotkać. Małe miasto nie ma takich zalet.

Biorąc pod uwagę, że kluczowym problemem w przypadku badań z udziałem osób starszych jest możliwość dotarcia do tej specyficznej grupy respondentów, badania postanowiono przeprowadzić w miejscach umożliwiających ich zrealizowanie, a więc takich, gdzie seniorzy mają możliwość wspólnego spędzenia czasu. Kierując się względami organizacyjnymi i ekonomicznymi, wybrano trzy takie miejsca, położone na terenie województwa warmińsko-mazurskiego¹⁴. Pierwsze z nich to powołany uchwałą Rady Miejskiej nr L-455/2018 Dzienny Dom Senior + w Olsztynku. Dom czynny jest w godzinach od 7.00 do 15.00. Skupia emerytów i rencistów niepracujących.

Jego zadaniem jest:

- podejmowanie działań służących utrzymaniu podopiecznych w ich naturalnym środowisku i przeciwdziałanie instytucjonalizacji i marginalizacji,
- zaspokojenie potrzeb bytowych poprzez zapewnianie bezpiecznego miejsca do wielogodzinowego przebywania i godnego spędzania czasu,
- umożliwienie realizacji potrzeb kulturalnych rekreacyjnych i towarzyskich między innymi poprzez organizację uroczystości okolicznościowych, świąt, wspólny udział w imprezach, dostęp do biblioteki, TV, Internetu
- udzielanie pomocy w podnoszeniu sprawności psychofizycznej i aktywizacja,
- udzielanie pomocy w załatwianiu spraw osobistych i urzędowych,
- rozbudzanie zainteresowań.

W zakresie realizacji swoich zadań dom współdziała z organizacjami pozarządowymi, Kościołem katolickim oraz z innymi podmiotami i instytucjami¹⁵.

¹² Więcej: A. Wojtowicz, M. Banasik, J. Basiaga-Pasternak, M. Dyląg, *Jakość i satysfakcja z życia osób starszych mieszkających na wsi i w mieście*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), *Naukowe i praktyczne konteksty wybranych problemów starzejącego się społeczeństwa wsi*, Częstochowa 2020, s. 37–50.

¹³ D. Moroń, *Rola organizacji pozarządowych w życiu seniorów*, [w:] M. Makuch, D. Moroń (red.), *Osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, Wrocław 2011, s. 69–85.

¹⁴ Jest to województwo, w którym autorka publikacji mieszka i pracuje.

¹⁵ Informacje umieszczone na stronie: <https://olsztynek.naszops.pl/dzienny-dom-senior> (data dostępu: 30.10.2024).

Kolejnym miejscem, gdzie rozdano seniorom ankiety, była Biblioteka Miejska w Barczewie, gdzie seniorzy spotykają się w ramach zajęć Uniwersytetu III Wieku, obejmujących szeroki wachlarz tematyczny wykładów prowadzonych przez wykładowców z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyńskiej Wyższej Szkoły im. Rusieckiego oraz innych zaproszonych gości. Realizowane są też zajęcia warsztatowe skupione wokół takich sekcji tematycznych, jak: zajęcia wokalo-instrumentalne, grafika artystyczna z elementami fotografii, zajęcia komputerowe, zajęcia artystyczne – malarstwo, zajęcia ruchowe – *nordic walking*¹⁶.

Ostatnim miejscem, gdzie zrealizowano badania, był leżący w gminie Wielbark Środowiskowy Dom Samopomocy w Wesołowie. Uczęszcza do niego obecnie 50 mieszkańców gminy Wielbark, głównie osoby starsze. Jest on jednostką organizacyjną prowadzoną przez podmiot niepubliczny – Fundację ITAJ, wykonującą zadanie z zakresu administracji rządowej określone w ustawie o pomocy społecznej, polegające na świadczeniu usług w ramach indywidualnych lub zespołowych treningów samoobsługi i treningów umiejętności społecznych. Na terenie placówki organizowane są m.in. festyny rodzinne, święta, spotkania z osobami z zewnątrz, imprezy taneczne.

Przyjętą metodą badawczą był sondaż diagnostyczny, a narzędziem – kwestionariusz ankiety. Wszystkie ankiety przekazano do rozdania seniorom 1 czerwca 2024 r., a odebrano od pracowników ww. instytucji pomocowych 1 sierpnia 2024 r. W okresie dwóch miesięcy każda starsza osoba, która korzystała ze wsparcia tych instytucji, miała możliwość (przy pomocy odpowiedniego pracownika bądź samodzielnie) wypełnienia ankiety.

Sytuacja prawna i faktyczna osób starszych w Polsce

W Polsce proces starzenia się społeczeństwa przyśpiesza, co dokumentuje wskaźnik w postaci mediany wieku. W 2015 r. wyniosła ona 39 lat, w 2030 r. wzrośnie do 45 lat, a już w 2050 r. przekroczy 50 lat. W 2060 r. Polska, obok Słowacji, będzie miała najwyższą medianę w całej Unii Europejskiej, która przekroczy wartość 54 lat¹⁷.

Zgodnie z art. 4 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych¹⁸ osoba starsza to taka, która ukończyła 60 rok życia. Podobnie w większości dokumentów dotyczących polityki senioralnej jako osoby starsze określa się

¹⁶ Informacje umieszczone na stronie: <https://www.senior.pl/uniwersytety/Barczewo/Uniwersytet-Trzeciego-Wieku-w-Barczewie-przy-Miejskiej-Bibliotece-Publicznej,259.html> (data dostępu: 30.10.2024).

¹⁷ A. Błachnio, *Potencjał osób w starości. Poczucie jakości życia w procesie starzenia się*, Bydgoszcz 2019, s. 20.

¹⁸ Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. poz. 1705).

te, które skończyły 60 lat (w niektórych dokumentach i statystkach – 65 lat). W ten sposób definiuje się wiek poprodukcyjny, czyli taki, w którym zazwyczaj kończy się pracę zawodową – dla mężczyzn 65 lat i więcej, dla kobiet – 60 lat i więcej. W myśl uregulowań zawartych w art. 5 ustawy o osobach starszych zbiera się i monitoruje dane dotyczące m.in. z zakresu:

- sytuacji demograficznej społeczeństwa i struktury demograficznej według wieku populacji osób starszych, prognozy na kolejne lata oraz implikacji zmian demograficznych dla polityki państwa,
- sytuacji dochodowej, warunków bytowych, w tym warunków mieszkaniowych,
- aktywności zawodowej,
- stanu zdrowia i jego uwarunkowania oraz jakość życia związana ze zdrowiem, w tym dostępność do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych,
- dostępności i poziom usług socjalnych, w tym opiekuńczych,
- oceny realizacji polityki senioralnej, w tym wniosków i rekomendacji sformułowanych w poprzedniej informacji,
- wniosków i rekomendacji dotyczących przyszłych zadań i inicjatyw, które należy podjąć w celu kształtowania warunków godnego i zdrowego starzenia się¹⁹.

Informacje zbierane, analizowane i publikowane przez Główny Urząd Statystyczny (dalej jako GUS) przybliżają sytuację społeczną seniorów w Polsce. Na podstawie opublikowanych danych można wysunąć wniosek, że najbardziej zauważalne wśród tej grupy wiekowej są następujące problemy: wykluczenie technologiczne, kłopoty finansowe, przewlekłe choroby, niepełnosprawność.

Problem wykluczenia technologicznego w większym lub mniejszym zakresie dotyka większość starszych ludzi. Według danych GUS w 2020 r. z Internetu korzystała niewiele ponad połowa osób w wieku 60–74 lata (51,4%). Udział użytkowników Internetu w tym wieku był dużo niższy w porównaniu do osób młodszych, wśród których z Internetem łączyło się 93,1% osób. Regularnie (co najmniej raz w tygodniu) z Internetu korzystało 48,3% osób w wieku 60–74 lata²⁰. W 2023 r. sytuacja nieco się poprawiła – z Internetu korzystało 61,9% osób w wieku 60–74 lata (63,8% kobiet i 59,4% mężczyzn). W stosunku do roku poprzedniego oznacza to wzrost o 0,8 punktu procentowego. Udział użytkowników Internetu w tej grupie wieku był jednak nadal dużo niższy niż osób młodszych. Wśród osób w analizowanej grupie wieku odsetek osób korzystających z Internetu, które posiadają co najmniej podsta-

¹⁹ S. Biały, *Zadania administracji publicznej w zakresie polityki społecznej wobec osób starszych – wybrane zagadnienia*, „Zeszyt Prawniczy UAM” 2022, nr 12, s. 7–22.

²⁰ Tak: Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.*, oprac. D. Wyszowska, M. Gabińska, S. Romańska, Białystok 2021, s. 12.

wowe ogólne umiejętności cyfrowe, wyniósł 15,4%²¹. Nieumiejętność korzystania z popularnych komunikatorów i mediów społecznościowych uniemożliwia kontakt seniora z rodziną mieszkającą w znacznej odległości bądź dalszymi znajomymi. Słabe umiejętności w zakresie obsługi Internetu i programów komputerowych połączone z postępującą informatyzacją powodują zwiększenie prawdopodobieństwa stania się ofiarą włudzeń, kradzieży i oszustw internetowych.

Warunki materialne są jednym z najważniejszych elementów sytuacji życiowej człowieka. Z tego względu we wszystkich badaniach dotyczących warunków bytu podejmuje się zagadnienie oceny możliwości gospodarowania dochodami i ich wysokości. Podobnie jak w innych grupach ludności, także w przypadku ludzi starych szczególne zainteresowanie budzi kwestia możliwości samodzielnego zaspokojenia potrzeb dzięki osiąganym dochodom²², przy czym szacowany zasięg ubóstwa ekonomicznego szacuje się na podstawie wydatków gospodarstw domowych.

W 2023 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny przypadający na jedną osobę w tych gospodarstwach wyniósł 3010 zł. W stosunku do roku poprzedniego wzrósł nominalnie o 16,0%. Przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę w gospodarstwach domowych złożonych wyłącznie z osób w wieku 60 lat i więcej wyniosły 2077 zł i wzrosły nominalnie w skali roku o 11,3%. Udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym w gospodarstwach osób starszych ukształtował się na poziomie 69,0%, tj. o 2,9 punktu procentowego niżej niż rok wcześniej. Nadwyżka przeciętnego miesięcznego dochodu nad wydatkami w tych gospodarstwach wzrosła o 204 zł i wyniosła 933 zł. Zdecydowanie wyższy od przeciętnego wskaźnik udziału wydatków w dochodach zauważalny jest w przypadku gospodarstw 1-osobowych osób starszych. W 2023 r. w gospodarstwach tych wydatki stanowiły 77,4% przeciętnego dochodu, a nadwyżka osiągnęła wartość 675 zł²³.

Starzenie się społeczeństwa związane jest ze wzrostem częstotliwości występowania chorób przewlekłych oraz niepełnosprawności. Prowadzi to do konieczności zaspokojenia rosnących potrzeb zdrowotnych, co generuje wzrost wydatków na ten cel. Znaczną część kosztów opieki zdrowotnej stanowią wydatki ponoszone na rzecz osób w wieku 60 lat i więcej. W 2023 r. na długotrwałe problemy zdrowotne lub choroby przewlekłe trwające przez 6 miesięcy lub dłużej (lub przewidywane, że będą tyle trwały) uskarżało się aż 63,2%

²¹ Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2023 r.*, oprac. D. Wyszowska, M. Gabińska, S. Romańska, Białystok 2024, s. 13.

²² P. Błędowski, *Sytuacja materialna osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Poznań 2012, s. 393.

²³ D. Wyszowska, M. Gabińska, S. Romańska, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2023 r.*, s. 32.

(wobec 64,5% w roku 2022)²⁴. Według danych Narodowego Funduszu Zdrowia w 2023 r. na refundację leków aptecznych osób w wieku 60 lat i więcej przeznaczono w 2023 r. 7,4 mld zł, tj. prawie 65% ogółu kosztów refundacji leków w Polsce²⁵. Niepokojące jest, biorąc pod uwagę trend niskiego przyrostu naturalnego i starzenia się polskiego społeczeństwa, zmniejszanie się liczby oddziałów geriatrycznych w szpitalach ogólnych. W 2023 r. w trzech województwach w Polsce funkcjonowało jedynie po jednym takim oddziale, a w województwie warmińsko-mazurskim nie było żadnego oddziału geriatrycznego²⁶. Na koniec warto dodać, że w przypadku osób starszych istotna jest opieka hospicyjna i paliatywna, do której dostęp również jest utrudniony. Na koniec 2023 r. w placówkach tych przebywało 39,0 tys. osób, z czego w wieku 61 lat i więcej było 33,8 tys. osób, tj. 86,6%. Największą liczbę pacjentów stanowiły osoby w wieku 80 lat i więcej – 18,0 tys., tj. 46,2% ogólnej liczby pacjentów. Analizując strukturę pacjentów według płci, należy zauważyć, że w tej w grupie dominują kobiety. Wśród ogółu pacjentów ich odsetek osiągnął poziom 65,8%, natomiast wśród osób starszych 70,1%²⁷.

Oprócz zasygnalizowanych problemów dostrzeżonych przez właściwe organy zbierające informacje na temat sytuacji seniorów w Polsce problemy tej grupy wiekowej zauważane są również wśród naukowców badających to zagadnienie na gruncie kryminologii, socjologii, psychologii czy pedagogiki. Przedstawiciele tych nauk zwracają uwagę na takie problemy ludzi starszych, jak depresja²⁸, ograniczona samodzielność i potrzeba długoterminowej opieki²⁹, a także nadużycia i przemoc wobec ludzi starszych³⁰. Jak słusznie zauważa Brunon Hołyst, w społecznej percepcji rozpowszechniony jest ageizm, którego skutkiem osoby starsze przestają być traktowane z godnością ze względu na swój wiek. Taka postawa wynika z wielu negatywnych i krzywdzących stereotypów na temat ludzi starszych (wyrażających się np. w przypisywaniu im nieadekwatnych do rzeczywistości poglądów, traktowaniu jako ograniczonych umysłowo), ale także z głębokiego lęku ludzi przed starzeniem. Czasami ageizm

²⁴ Ibidem, s. 51.

²⁵ Ibidem, s. 58.

²⁶ Ibidem, s. 48–52.

²⁷ Ibidem, s. 49.

²⁸ K. Broczek, M. Mossakowska, A. Szybalska, E. Kozak-Szkopek, P. Ślusarczyk, K. Wiercowska-Tobis, T. Parnowski, *Występowanie objawów depresyjnych u ludzi starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Poznań 2012, s. 123–138.

²⁹ P. Błędowski, *Potrzeby opiekuńcze osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek P. Błędowski (red.), op. cit., s. 449–453.

³⁰ J. Twardowska-Rajewska, J. Rajewska-de Mezer, *Nadużycia wobec seniorów w ich rodzinach*, [w:] M. Bińczycka-Anholcer (red.), *Przemoc i agresja jako problem zdrowia publicznego*, Warszawa 2005, s. 446–458; M. Halicka, J. Halicki, P. Ślusarczyk, *Przemoc w stosunku do osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek P. Błędowski (red.), op. cit., s. 495–508.

staje się użyteczną metodą, przez którą społeczeństwo promuje pogląd na temat osób starszych po to, aby uwolnić się od odpowiedzialności wobec nich³¹.

Problematyka zagrożenia wykluczeniem społecznym seniorów z perspektywy badań własnych

Wybór metody badawczej powinien być podyktowany problematyką badania oraz faktycznymi możliwościami jego realizacji. Badanie postrzegania jakiegoś zjawiska może być przeprowadzone za pomocą różnych postaw i metod badawczych. Uznano, że w przypadku seniorów celową metodą jest przeprowadzenie sondażu diagnostycznego, natomiast narzędziem badawczym – kwestionariusz ankiety, w którym zawarto pytania o charakterze zamkniętym, ze zróżnicowaną kafeiterią odpowiedzi.

Badanie zrealizowano w miejscach, gdzie starsze osoby spędzają wspólnie czas. W każdym z tych miejsc towarzyszy im osoba – pracownik danej instytucji, który w razie potrzeby służy seniorom pomocą i wsparciem. Wypełnienie stworzonej na potrzeby badania ankiety było możliwe dzięki pomocy tych osób. Kwestionariusz ankiety³² składał się z 16 pytań. Pytania miały charakter częściowo otwarty, a częściowo zamknięty.

Krótką charakterystykę badanej grupy zobrazowano na podstawie metryczki, na którą składały się pytania o płeć, wiek, wykształcenie, stan cywilny i sytuację mieszkaniową oraz materialną ankietowanych. Były to podstawowe pytania, mające na celu uzyskanie bardzo ogólnej wiedzy o respondentach. Odpowiedzi respondentów podzielono w zależności od płci badanych. W okresie przeznaczonym na realizację badania udało się zebrać wypełnione ankiety od 81 osób, 63 kobiet i 18 mężczyzn. Jeśli chodzi o wiek badanych, najwięcej osób, niezależnie od płci, zadeklarowało przedział wiekowy między 71 a 75 rokiem życia.

Tabela 1

Wiek badanych					
	Wiek				
Płeć	60–65 lat	66–70 lat	71–75 lat	76–80 lat	Powyżej 80 lat
Kobieta	7	14	25	9	8
Mężczyzna	0	3	11	3	1
Razem	7	17	36	12	9

Źródło: badania własne.

³¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2022, s. 1611.

³² Szerzej na temat badań ankietowych: J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010, s. 190 i nast.; J. Lutyński, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódź 2000, s. 110 i nast.

W dalszej kolejności badanych zapytano o wykształcenie. Kobiety najczęściej legitymowały się wykształceniem średnim (36), a mężczyźni zawodowym (8); 11 kobiet i 3 mężczyzn wskazało na wykształcenie wyższe, a wykształcenie podstawowe – 3 mężczyzn.

Tabela 2

Wykształcenie badanych

Wykształcenie				
Płeć	Podstawowe	Zawodowe	Średnie	Wyższe
Kobieta	7	9	36	11
Mężczyzna	3	8	4	3
Razem	10	17	40	14

Źródło: badania własne.

Kolejne metryczkowe pytanie związane było ze stanem cywilnym respondentów. Zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn najwięcej osób zadeklarowało się jako wdowy lub wdowcy. W dalszej kolejności respondenci wskazywali na stan małżeński.

Tabela 3

Stan cywilny badanych

Stan cywilny					
Płeć	Małżeństwo	Konkubinat	Związek partnerski	Panna/kawaler	Wdowa/wdowiec
Kobieta	23	2	1	2	35
Mężczyzna	4	2	3	2	7
Razem	27	4	4	4	42

Źródło: badania własne.

Ostatnie dwa pytania z metryczki dotyczyły sytuacji mieszkaniowej oraz materialnej badanych. Statystycznie najwięcej badanych kobiet mieszkało samotnie (31 z 63 kobiet), natomiast w przypadku mężczyzn nie było tak dużych dysproporcji – 8 z nich mieszkało z partnerką bądź małżonką, 7 prowadziło samotnie gospodarstwo domowe. Najmniej osób, niezależnie od płci, mieszkało z dziećmi.

Tabela 4

Sytuacja mieszkaniowa respondentów

Sytuacja mieszkaniowa				
Płeć	Wspólne zamieszkanie z małżonkiem lub partnerem	Wspólne zamieszkanie z dziećmi	Osoba mieszkająca samotnie	Inna sytuacja (jaka?)
Kobieta	19	13	31	0
Mężczyzna	8	3	7	0
Razem	27	16	38	0

Źródło: badania własne.

Biorąc pod uwagę, że w wieku senioralnym zmniejszają się możliwości zarobkowe człowieka, a potrzeby – przede wszystkim związane z leczeniem i opieką medyczną – zazwyczaj rosną, respondentów zapytano o to, jak oceniają swoją sytuację materialną.

Tabela 5

Sytuacja materialna respondentów

Własna ocena sytuacji materialnej					
Płeć	Bardzo dobra	Dobra	Przeciętna	Zła	Bardzo zła
Kobieta	3	24	36	0	0
Mężczyzna	6	10	2	0	0
Razem	9	34	38	0	0

Źródło: badania własne.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 5, odpowiedzi respondentów były zróżnicowane. Jeśli chodzi o płeć, ponad połowa kobiet (36 z 63) oceniła swoją sytuację jako przeciętną, w dalszej kolejności respondentki deklarowały dobrą sytuację finansową (24 kobiety). Najwięcej mężczyzn zadeklarowało natomiast dobrą sytuację materialną (10) bądź bardzo dobrą (6). Interesujący jest fakt, że nikt z badanych nie znajdował się w złej lub bardzo złej sytuacji materialnej.

Podsumowując metryczkę ankiety, można stwierdzić, że w przeważającej większości badanymi były kobiety (63 respondentki na 18 mężczyzn), samotnie wdowy, w wieku między 71 a 75 lat, legitymujące się wykształceniem średnim, oceniające swoją sytuację finansową jako przeciętną. Mężczyzn respondentów było znacznie mniej niż kobiet (18 respondentów na 63 kobiety). Mieszkali oni wspólnie z małżonką (8 mężczyzn) bądź samotnie (7 respondentów), byli w wieku między 71 a 75 lat, legitymowali się wykształceniem zawodowym i najczęściej deklarowali swoją dobrą sytuację materialną.

Po wypełnieniu metryczki badanych zapytano, czy w ich ocenie osoby starsze są dyskryminowane ze względu na swój podeszły wiek.

Tabela 6

Zagrożenie dyskryminacją ze względu na podeszły wiek

Czy w Pani/Pana opinii osoby starsze są ze względu na podeszły wiek narażone na dyskryminację?						
Płeć	Tak		Nie		Trudno powiedzieć	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Kobieta	19	23	19	23	25	31
Mężczyzna	6	7	4	5	8	10
Razem	25	31	23	28	33	41

Źródło: badania własne.

Odpowiedzi kobiet rozkładały się mniej więcej równomiernie: 23% badanych odpowiedziało na pytanie twierdząco, tyle samo kobiet zaznaczyło odpowiedź negatywną, a 31% odpowiedziało „trudno powiedzieć”.

Tabela 7

Ocena stopnia zagrożenia dyskryminacją

Jak poważnym problemem w Pani/Pana ocenie jest dyskryminacja?								
Płeć	Jest poważnym problemem i wyzwaniem		Jest problemem o średnim stopniu natężenia		Jest problemem marginalnym		W nieodległej przyszłości będzie wyzwaniem i problemem	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Kobieta	8	11	23	32	7	10	17	23
Mężczyzna	4	5	6	8	5	7	3	4
Razem	12	16	29	40	12	16	20	27

Źródło: badania własne.

W kolejnej części ankiety respondentów zapytano, czy uważają, że starsi ludzie są dyskryminowani, a w przypadku odpowiedzi twierdzącej poproszono o wskazanie, jakiego rodzaju jest to dyskryminacja. Ankietowanym dano możliwość wyboru więcej niż jednej wypowiedzi i zaproponowano opcję dopisania własnej odpowiedzi, z której jednak nikt nie skorzystał.

Tabela 8

Rodzaj dyskryminacji osób starszych

Jeśli uważa Pan/Pani, że starsi ludzie są dyskryminowani, proszę wskazać, jakiego rodzaju jest to dyskryminacja, w porównaniu do osób młodszych?										
Płeć	Ograniczony dostęp do rynku pracy w przypadku seniorów chcących pracować	Ograniczone możliwości korzystania z kultury (kino, koncerty, teatry itp.)	Ograniczone możliwości przemieszania się w przestrzeni publicznej pieszo lub transportem publicznym	Ograniczone możliwości podróżowania do innych miast/krajów	Ograniczone możliwości korzystania z rehabilitacji	Ograniczone możliwości korzystania z zajęć sportowych	Gorsza niż w przypadku młodych ludzi opieka zdrowotna i utrudniony dostęp do lekarzy	Ograniczone możliwości dostępu i umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii (np. Internet, obsługa nowoczesnego sprzętu elektronicznego, telefonu komórkowego)	Dyskryminacja ze względu na poglądy polityczne, wiarę, religię	Nie mam zdania
Kobieta	23	8	11	6	24	4	10	28	7	19
Mężczyzna	6	3	2	1	8	0	2	9	1	3
Razem	29	11	13	7	32	4	12	37	8	22

Źródło: badania własne.

Analizując odpowiedzi respondentów zawarte w tabeli 8, można stwierdzić, że (niezależnie od płci) ludzie starsi mają utrudniony dostęp do Internetu i niewielkie umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii (38 wskazań). Problemem okazał się ograniczony dostęp do rehabilitacji (32) oraz ograniczony dostęp do rynku pracy w przypadku osób, które chciałyby pracować (29). W dalszej kolejności plasowały się: gorsze niż w przypadku młodych ludzi możliwości przemieszczania się, dostępu do lekarzy, a także korzystania z kultury.

Badanych poproszono również o wskazanie zaobserwowanych problemów osób starszych, które mogą przyczyniać się do dyskryminacji tej grupy wiekowej. Było to także pytanie z możliwością wielokrotnego wyboru i opcją dopisania własnej odpowiedzi, z której nikt nie skorzystał.

Tabela 9

Problemy osób starszych przyczyniające się do ich dyskryminacji

Jakie Pani/ Pan zaobserwował problemy osób starszych, które przyczyniają się do ich dyskryminacji?						
Płeć	Samotność	Przewlekła choroba/ niepełnosprawność	Wykluczenie społeczne	Niski dochód	Żaden z powyższych	Inne (jakie?)
Kobieta	36	30	1	39	4	0
Mężczyzna	6	10	0	10	2	0
Razem	42	40	1	49	6	0

Źródło: badania własne.

Z wypowiedzi badanych wynika, że najbardziej palącym problemem jest niski dochód. W dalszej kolejności kobiety (niezależnie do stanu rodzinnego i sytuacji mieszkaniowej) wskazały na samotność (36), która w mniejszym stopniu dotyczyła mężczyzn (6). W dalszej kolejności starsi ludzie, niezależnie od płci skarżyli się na problemy zdrowotne i odczuwaną niepełnosprawność. Interesujące wydało się również zapytanie starszych ludzi, jakie ich zdaniem są skutki dyskryminacji tej grupy wiekowej.

Tabela 10

Skutki dyskryminacji osób starszych

Jakie są skutki dyskryminacji osób starszych? (można wskazać więcej niż jedną odpowiedź)					
Płeć	Zwiększone zagrożenie wykluczeniem społecznym, izolacją i samotnością	Zwiększone zagrożenie doświadczenia przemocy/ prześladowania/ oszustwa bądź innego przestępstwa	Gorsza jakość codziennego życia	Większa podatność na choroby (niezależnie od wieku) i mniejsze szanse leczenia	Inne (jakie?)
Kobieta	27	7	35	24	1 (depresja)
Mężczyzna	7	3	13	2	0
Razem	34	10	48	26	1

Źródło: badania własne.

Najbardziej widocznym skutkiem dyskryminacji, niezależnie od płci, okazała się gorsza jakość codziennego życia i większa podatność na choroby. W dalszej kolejności wskazano na zwiększone zagrożenie wykluczeniem spo-

lęcznym, izolacją i samotnością oraz większa podatność na choroby i mniejsze szanse na uzyskanie leczenia.

Uznano, że warto również zapytać respondentów, jakie widzą możliwości zapobiegania dyskryminacji seniorów.

Tabela 11

Środki zaradcze zapobiegające dyskryminacji osób starszych

Jakie środki w Pani/Pana ocenie powinno wdrożyć państwo, by chronić starsze osoby przed dyskryminacją? (można wskazać więcej niż jedną odpowiedź)						
Płeć	Zwiększać dostęp seniorów do bezpłatnych zajęć grupowych, pomocy terapeutycznej, medycznej, prawnej	Dostosować architekturę przestrzeni do poruszania się osób starszych	Zwiększyć możliwości korzystania z zajęć doszkalających/ doksztalujących	Umożliwić korzystanie z bezpłatnej pomocy pracownika socjalnego bądź innej osoby	Uwrażli- wiać społeczeń- stwo na problemy i potrzeby osób starszych (np. poprzez szkolenia)	Inne (jakie?)
Kobieta	28	25	9	25	15	0
Mężczyzna	10	9	2	4	3	0
Razem	38	34	11	29	18	0

Źródło: badania własne.

W ocenie seniorów najlepszym sposobem zapobiegania dyskryminacji w tej grupie wiekowej jest szeroko rozumiana aktywizacja, a więc zwiększenie dostępu do bezpłatnych zajęć grupowych a także pomocy terapeutycznej, medycznej i prawnej (38 wskazań). Kluczowe jest również dostosowanie przestrzeni publicznej pod potrzeby osób starszych (34). Seniorzy postrzegają siebie jako osoby potrzebujące pomocy w formie bezpłatnego dostępu do usług pracownika socjalnego bądź innej osoby (29). Ważne wydaje się również uwrażliwienie społeczeństwa na problemy i potrzeby osób starszych (18).

Ostatnie zadane seniorom pytanie związane było ze skutecznością obojętnych rozwiązań w zakresie zapobiegania dyskryminacji w tej grupie wiekowej.

Tabela 12

Ocena skuteczności rozwiązań mających zapobiegać dyskryminacji seniorów

Czy aktualne rozwiązania antydyskryminujące osoby starsze uważa Pani/Pana za skuteczne?								
Płeć	Tak		Nie		Nie wiem		Nie ma żadnych kompleksowych rozwiązań społecznych chroniących osoby starsze przed dyskryminacją	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Kobieta	4	5	23	28	22	27	9	11
Mężczyzna	3	4	7	9	5	6	3	4
Razem	7	9	30	37	27	33	12	15

Źródło: badania własne.

Najwięcej badanych uznało obowiązujące rozwiązania za niewystarczające. W dalszej kolejności wskazywano na brak wiedzy w analizowanym zakresie tematycznym. Jedynie 9% badanych odpowiedziało na pytanie twierdząco, a zatem niewielu badanych uważa obowiązujące rozwiązania za skuteczne.

Wnioski

Wyniki badań własnych są w znacznej mierze zbieżne z przedstawionymi w literaturze wynikami innych badaczy, jednak dotyczą one niewielkiego wycinka populacji seniorów – osób z jednej strony żyjących w małych miastach, ale z drugiej strony aktywnych, przebywających z innymi ludźmi, z którymi w konstruktywny sposób mogą spędzać czas. Miejsca, w których zrealizowano badania, aktywują seniorów. Jednak wydaje się, że jest to w pewien sposób uprzywilejowana grupa (w danym wieku), nieliczna, bowiem wielu seniorów nie uczestniczy w takich zajęciach, można wręcz postawić tezę, że opuszcza swoje mieszkanie tylko w celu załatwienia bieżących spraw bądź pobytu u lekarza. Dla tej większości trudno zrealizować badania, a to właśnie ta grupa, która jest najbardziej zagrożona dyskryminacją. Badanie własne pokazało więc, jak żyje wąska grupa seniorów, którzy mają własne zainteresowania, są na tyle zdrowi, aby samodzielnie się przemieszczać i są w dobrej lub przeciętnej sytuacji materialnej. Ważne jedna wydaje się, zwłaszcza z perspektywy starzejącego się społeczeństwa polskiego, kontynuowanie podjętego problemu na szerszej grupie badawczej.

Analiza literatury przedmiotu prowadzi do wniosku, że podstawowymi problemami dotyczącymi większość starszych ludzi, niezależnie od miejsca, w którym żyją, są:

- pogarszający się stan zdrowia i występowanie niepełnosprawności,
- niższe niż osób pracujących dochody, które w większości seniorów pozwalają na zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych,
- wykluczenie technologiczne oraz niska aktywizacja osób starszych zarówno w zakresie spędzania czasu wolnego, jak i możliwości podjęcia pracy zarobkowej w przypadku osób chcących pozostać aktywnymi zawodowo.

Sygnalizowanym w literaturze problemem, nieodnotowanym w badaniach własnych ze względu na specyficzne miejsca realizacji badań, jest bierne spędzanie czasu wolnego seniorów, w szczególności słuchanie audycji radiowych, rozwiązywanie krzyżówek oraz oglądanie telewizji przy niestety znikomej aktywności seniorów w przestrzeni sieciowej³³. W tych nielicznych przypadkach kiedy osoby starsze deklarują aktywność fizyczną, jest nią praca w domu i/lub ogrodzie³⁴. Według danych GUS z 2017 r. 83% Polaków w wieku 65+ nie uprawia aktywności fizycznej w ogóle lub podejmuje ją sporadycznie. Sytuacja Polski nie wyróżnia się na tle innych krajów – badania pokazują, że wśród osób starszych na całym świecie dominuje siedzący tryb życia³⁵. Osoby starsze bardzo trudno jest zmusić do aktywności fizycznej, co wpływa negatywnie na ich zdrowie fizyczne i ogólne samopoczucie.

Starzenie się pociąga za sobą konsekwencje o wymiarze ekonomicznym³⁶, co wydaje się być największym problemem seniorów w Polsce. W szczególności chodzi tu o wzrost intensywności potrzeb zdrowotnych oraz konieczność korzystania z opieki innych osób i podmiotów³⁷.

Zarówno z badań własnych, jak i z analiz innych badaczy³⁸ wynika, że powszechnie występującym zjawiskiem w grupie seniorów jest samotność i to niezależnie od stanu cywilnego, natomiast z badań porównawczych mieszkańców miast i wsi można wywnioskować, że osoby mające małżonka i zamieszkujące miasto w istotny sposób czują się mniej samotne niż osoby mające małżonka

³³ J. Frans, *Starsi Polacy jako użytkownicy mediów masowych, osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, [w:] M. Makuch, D. Moroń (red.) op. cit., s. 20–33.

³⁴ M. Majer, *Aktywność fizyczna i deklarowane samopoczucie osób starszych zamieszkujących tereny wiejskie*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), op. cit., s. 109–121.

³⁵ Ibidem, s. 117.

³⁶ E. Bojanowska, *Sytuacja ekonomiczna osób starszych – stabilizacja czy niepewność*, [w:] E. Bojanowska, R. Czekalski (red.), *Pandemia a seniorzy. Wyzwania – działania – rozwiązania*, Warszawa 2023, s. 73–91.

³⁷ Szerzej: K. Zamorska, M. Makuch, *Starzenie się społeczeństwa. Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny*, Kraków 2018, s. 60.

³⁸ M. Banasik, A. Wojtowicz, J. Basiaga-Pasternak, K. Drzewiecka, *Porównanie poziomu samotności osób mieszkających na wsi i w mieście*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), op. cit., s. 63–64; P. Szukalski, *Poczucie samotności i osamotnienia wśród sędziwych seniorów a ich sytuacja rodzinna*, „Auxilium Socjale – Wsparcie Społeczne” 2005, nr 2, s. 220.

i mieszkające na wsi³⁹. Fakt ten interpretowano niewspółmiernie wyższymi możliwościami zaspokojenia potrzeb kulturalnych i edukacyjnych w mieście niż na wsi⁴⁰. Jednakże badania Aleksandry Błachnio – prowadzone na dużej populacji starzejących się Polaków – pokazały, że wykształcenie istotnie zwiększa szanse na pomyślne starzenie się⁴¹. Niektórzy badacze jako antidotum na problemy senioralne wskazują na ustawiczną konieczność edukacji tej grupy wiekowej. Jak wskazuje Olga Jabłonko, jej znaczenie polega na tym, że edukacja seniorów może pełnić funkcję kompensacyjną, terapeutyczną, integracyjną i adaptacyjną⁴². Zapobiega ona marginalizacji osób starszych oraz stanowi element szeroko rozumianej profilaktyki starzenia⁴³. Ważnym elementem współczesnej edukacji seniorów, ze względu na niechęć korzystania tej grupy z wszelkich nowinek technicznych, powinna być edukacja komputerowa i internetowa. Paradoksalnie to przedstawiciele tej grupy wiekowej mogą odnieść największe korzyści z wykorzystania komputerów i Internetu, które w znaczący sposób mogą przyczynić się do podnoszenia jakości życia w starszym wieku. Dotyczy to zwłaszcza osób, które są samotne, schorowane i zamieszkują obszary wiejskie. Tymczasem poziom korzystania z Internetu i komputerów przez polskich seniorów jest wciąż niższy niż w Europie Zachodniej, co – jak wskazują badacze – można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: 1) dotyczącej kwestii technicznych; 2) dotyczącej świadomościowej i motywacyjnej⁴⁴. Warto również, na co wskazali respondenci, uwrażliwiać społeczeństwo na potrzeby i problemy osób starszych, aby zapobiegać pogłębianiu się problemów tej grupy wiekowej.

Jak zauważa Witold Klaus, współczesne neoliberalne społeczeństwa stają się coraz bardziej zamknięte na wszelkiego rodzaju inność, a każda osoba zdefiniowana i oznaczona jako „inna” jest traktowana z podejrzliwością, zwłaszcza jeśli jest widoczna w przestrzeni publicznej⁴⁵. Mimo „starzenia się” zachodnich społeczeństw seniorzy nadal są traktowani jako odbiegający od powszechnej kultury młodości i piękna, niepasujący do wykreowanych przez media standardów.

Sygnalizowane w opracowaniu problemy będą w przyszłości pogłębiać się, stanowiąc realne zagrożenie dyskryminacją opisanej grupy wiekowej i stanowiąc wyzwanie dla ustawodawcy, polityków, ekonomistów i całego społeczeństwa.

³⁹ J. Zalewska-Puchała, M. Kostrz, A. Majda, A. Kamińska, *Poczucie samotności starszych osób*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2015, nr 23(2), s. 235 i nast.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Szerzej: A. Błachnio, op. cit., s. 349.

⁴² O. Jabłonko, *Edukacja w życiu seniorów*, [w:] M. Makuch, D. Moron (red.), op. cit., s. 100.

⁴³ M. Pakuła, *Postawy osób starszych wobec edukacji. Studium teoretyczno-diagnostyczne*, Lublin 2007, s. 63.

⁴⁴ W. Kowalik, A. Pawlina, *Internet oczami seniorów. Percepcja i wzory wykorzystywania*, [w:] A. Kowalik, A. Pawlina (red.), *Nowe zjawiska i procesy w badaniach nad polskimi kulturami starości*, Kraków 2015, s. 61.

⁴⁵ W. Klaus, *Margizens. Exclusion and state violence towards the Romanian Roma community in Poland* „Archiwum Kryminologii” 2021, t. XLIII(2), s. 64.

Wykaz literatury

- Banasik M., Wojtowicz A., Basiaga-Pasternak J., Drzewiecka K., *Porównanie poziomu samotności osób mieszkających na wsi i w mieście*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), *Naukowe i praktyczne konteksty wybranych problemów starzejącego się społeczeństwa wsi*, Wyd. UJD, Częstochowa 2020.
- Białobrzeska P., *Przemoc wobec osób starszych – skala zjawiska*, [w:] A. Baranowska, E. Kościńska, K.M. Wasilewska-Ostrowska (red.), *Spółeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, Akapit, Toruń 2013.
- Biały S., *Zadania administracji publicznej w zakresie polityki społecznej wobec osób starszych – wybrane zagadnienia*, „Zeszyt Prawniczy UAM” 2022, nr 12.
- Błachnio A., *Potencjał osób w starości. Poczucie jakości życia w procesie starzenia się*, Wyd. UKW, Bydgoszcz 2019.
- Błędowski P., *Potrzeby opiekuńcze osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Poznań 2012.
- Błędowski P., *Sytuacja materialna osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Poznań 2012.
- Bojanowska E., *Sytuacja ekonomiczna osób starszych – stabilizacja czy niepewność*, [w:] E. Bojanowska, R. Czekalski (red.), *Pandemia a seniorzy. Wyzwania – działania – rozwiązania*, Wyd. UKSW, Warszawa 2023.
- Broczek K., Mossakowska M., Szybalska A., Kozak-Szkopek E., Ślusarczyk P., Wiczerowska-Tobis K., Parnowski T., *Występowanie objawów depresyjnych u ludzi starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Poznań 2012.
- Czerniawska O., *Starość wczoraj, dziś i jutro*, [w:] W. Wnuk (red.) *Ludzie starsi w trzecim tysiącleciu. Szanse, nadzieje, potrzeby*, Atla 2, Wrocław 2002.
- Frans J., *Starsi Polacy jako użytkownicy mediów masowych, osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, [w:] M. Makuch, D. Moroń (red.), *Osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, Wyd. UW, Wrocław 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2020 r.*, oprac. D. Wyszowska, M. Gabińska, S. Romańska, US w Białymstoku, Białystok 2021.
- Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2023 r.*, oprac. D. Wyszowska, M. Gabińska, S. Romańska, US w Białymstoku, Białystok 2024.
- Halicka M., Halicki J., Ślusarczyk P., *Przemoc w stosunku do osób starszych*, [w:] A. Mossakowska, A. Węcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia, Poznań 2012.
- Halicka M., *Ludzie starzy jako ofiary przemocy*, [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się – przeciwdziałanie barierom*, Wyd. Ekonomiczno-Socjologiczny UŁ, Łódź 2014.
- Holyst B., *Kryminologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Jabłonko O., *Edukacja w życiu seniorów*, [w:] M. Makuch, D. Moroń (red.), *Osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, Wyd. UW, Wrocław 2011.
- Klaus W., *Margizens. Exclusion and state violence towards the Romanian Roma community in Poland*, „Archiwum Kryminologii” 2021, t. XLIII(2).

- Kołodziej W., *Bio-psycho-społeczne funkcjonowanie osób starszych a społeczne stereotypy i uprzedzenia dotyczące starzenia się i starości*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2010.
- Kowalik W., Pawlina A., *Internet oczami seniorów. Percepcja i wzory wykorzystywania*, [w:] A. Kowalik, A. Pawlina (red.), *Nowe zjawiska i procesy w badaniach nad polskimi kulturami starości*, Wyd. AGH, Kraków 2015.
- Lutyński J., *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódzkie Tow. Naukowe, Łódź 2000.
- Majer M., *Aktywność fizyczna i deklarowane samopoczucie osób starszych zamieszkujących tereny wiejskie*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), *Naukowe i praktyczne konteksty wybranych problemów starzejącego się społeczeństwa wsi*, Wyd. UJD, Częstochowa 2020.
- Moroń D., *Rola organizacji pozarządowych w życiu seniorów*, [w:] M. Makuch, D. Moroń (red.), *Osoby starsze w społeczeństwie – społeczeństwo wobec osób starszych*, Wyd. UW, Wrocław 2011.
- Nowicka A., *Starość jako faza życia człowieka*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, Impuls, Kraków 2010.
- Pakuła M., *Postawy osób starszych wobec edukacji. Studium teoretyczno-diagnostyczne*, Wyd. UMCS, Lublin 2007.
- Piotrowski J., *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, PWN, Warszawa 1973.
- Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., *Wiktymologiczne i prawnokarne aspekty przemocy wobec osób starszych*, „Archiwum Kryminologii” 2019, t. XLI, nr 2.
- Stępiak P., *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Difin, Warszawa 2017.
- Sztompka P., *Przestrzeń życia codziennego*, [w:] M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Scholar, Warszawa 2009.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Śląsk, Katowice 2010.
- Szukalski P., *Poczucie samotności i osamotnienia wśród sędziwych seniorów a ich sytuacja rodzinna*, „Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne” 2005, nr 2.
- Twardowska-Rajewska J., Rajewska-de Mezer J., *Nadużycia wobec seniorów w ich rodzinach*, [w:] M. Bińczycka-Anholcer (red.), *Przemoc i agresja jako problem zdrowia publicznego*, PTHP, Warszawa 2005.
- Wiśniewska-Roszkowska K., *Gerontologia dla pracowników socjalnych*, ZWL, Warszawa 1982.
- Wojtowicz A., Banasik M., Basiaga-Pasternak J., Dyląg M., *Jakość i satysfakcja z życia osób starszych mieszkających na wsi i w mieście*, [w:] M. Mirowska, R. Majer (red.), *Naukowe i praktyczne konteksty wybranych problemów starzejącego się społeczeństwa wsi*, Wyd. UJD, Częstochowa 2020.
- Zalewska-Puchała J., Kostrz M., Majda A., Kamińska A., *Poczucie samotności starszych osób*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2015, nr 23(2).
- Zamorska K., Makuch M., *Starzenie się społeczeństwa. Wymiar społeczny, gospodarczy i polityczny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018.

Summary

Seniors as people at risk of social exclusion on the example of small towns. Selected legal, criminological and victimological problems

Keywords: seniors' rights, social exclusion, old age, risk factors.

The global process of population ageing observed around the world is also being transferred to Poland. In Poland, there is an ever-increasing number of people aged sixty-five and above. The subject of the following article is to study the risk of social exclusion against older people living in small towns. I present the results of my file research of 81 seniors. The research was conducted using a diagnostic survey. The research tool was a survey questionnaire.